

ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ: СУТНІСТЬ ТА ФАКТОРИ РОЗВИТКУ

*Ю. І. Пилипенко, д. е. н., професор, НТУ «Дніпровська політехніка»,
pylypenkoYI@gmail.com, orcid.org/0000-0002-4772-1492,*

А. С. Швець, аспірант, НТУ «Дніпровська політехніка, shvets.a.s@ntu.one, аспірант

Методологія дослідження. При виконанні дослідження було використано методи узагальнення та наукового абстрагування – при визначенні сутності людського капіталу; аналізу та синтезу – для виокремлення структури та факторів розвитку людського капіталу.

Результати дослідження. У статті проаналізовано еволюцію поглядів на сутність людського капіталу. На основі використання принципу конструювання категорії, який полягає у з'ясуванні трьох її ключових взаємопов'язаних елементів – «найбільш суттєвої сторони явища», «механізму розгортання сутності явища» та «результату реалізації даного явища», запропоновано авторське визначення цього поняття. Людський капітал представлено як сукупність набутих від природи та отриманих у процесі навчання знань, вмінь, навичок та здібностей людини, використання яких в процесі суспільного виробництва приносить їй певний дохід. Підкреслено, що вплив на знання, вміння, навички та здібності людини як структурні елементи людського капіталу шляхом цільових соціально-економічних інвестицій дозволяє розвивати людський капітал та сприяти загальному соціально-економічному прогресу суспільства. В якості факторів розвитку людського капіталу запропоновані інвестиції в сферу виховання, охорону здоров'я, соціальну інфраструктуру, а також в навчання на робочому місці, середню, середньо-професійну, вищу освіту та науково-дослідний сектор.

Новизна. Отримало подальшого розвитку визначення сутності людського капіталу, виокремлено види соціально-економічних інвестицій в якості факторів розвитку людського капіталу.

Практична значущість. Результати дослідження можуть бути використані державними та недержавними установами в процесі дослідження якісних та кількісних характеристик національного людського капіталу.

Ключові слова: людський капітал, соціальний капітал, структура людського капіталу, соціально-економічний розвиток.

Постановка проблеми. У сучасних умовах можливості соціально-економічного прогресу людства визначаються постійними технічними, технологічними, соціальними та іншими новаціями, широким впровадженням інноваційних рішень та розробок у всі сфери суспільного життя. Соціально-економічні, військово-політичні, демографічні та екологічні суперечності, які загострюються сьогодні в світі, диктують необхідність нестандартних, інноваційних рішень по їх вирішенню. Безумовно, сама ця можливість залежить від того, наскільки спроможними для інноваційних розробок та їх реалізації є окремі виконавці, організації, національні кра-

їни та глобальний світ у цілому. Іншими словами, якість інноваційного розвитку є відображенням якості особистісного, організаційного, національного та глобального людського капіталу.

Особливо актуальним це є для України, темпи та характер післявоєнної відбудови якої багато у чому буде визначатися як обсягами економічних ресурсів та сучасністю технологій, спрямованих на відновлення та модернізацію нашого суспільства, так і підтримкою наявного та розвитку потенційного національного людського капіталу. «Війна, яку розв'язала росія проти України, завдала потужного удару по всіх без винятку сферах

економіки нашої держави, але водночас прискорила усвідомлення безальтернативності руху країни до повноправного членства в Європейському Союзі. Отриманий Україною статус кандидата на вступ до ЄС вимагає від країни примноження інституційних зусиль, запровадження заходів та інструментів збереження економічної стійкості, зміцнення людського та гуманітарного капіталу в умовах військових дій і посткризового відновлення» [1, с.4]. Важливим в цьому відношенні буде роль громадянського суспільства, основу якого складає людський капітал «середнього класу» нашої держави, щодо подальшого інституційного реформування України та її руху до соціальних та інших стандартів цивілізованого світу (див. напр. [2]). Тому з'ясування напрямів та факторів розвитку людського капіталу нашої країни є нагальним для вітчизняної економічної науки та суспільної практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика людського капіталу залишається одним із пріоритетів сучасних наукових досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених. Так, наприклад, у фундаментальній роботі Д. Мельничука приділена значна увага особливостям формування та продуктивного використання людського капіталу, а також механізмам модернізації сфери соціально-трудових відносин, системи освіти та професійної підготовки в Україні [3]. В монографії О. Грішнєвої ґрунтовно розглядається система людського капіталу на різних рівнях економічної діяльності, висвітлені особливості його формування в системі освіти і професійної підготовки [4]. Ряд науковців роблять акценти на формах розвитку людського капіталу, пов'язаних із революційними науково-технологічними змінами, підкреслюючи зростання в сучасних умовах ролі в людському розвитку інноваційного та соціального капіталів. «...Економічні успіхи країн визначаються не тільки наявними ресурсами, технологіями та іншими суто економічними факторами, але й залежать від культурної складової – цінностей, які поділяють люди, їх соціальних взаємозв'язків, а також норм, що регулюють відносини у різних сферах суспільної діяльності» [5, с.26]. Разом з тим, ті кількісні та якісні зміни під впливом

четвертої промислової революції, які відбуваються у глобальному світі, загострення системи суперечностей соціально-економічного та гео економічного розвитку сучасності, безумовно видозмінюють тенденції функціонування людського капіталу, що вимагає подальших досліджень в даному напрямку.

Формулювання мети статті. Метою даної статті є з'ясування сутності людського капіталу та виокремлення факторів його розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Засновниками сучасної теорії людського капіталу вважаються лауреати Нобелівської премії з економіки американські дослідники Т. Шульц та Г. Бекер. Перше визначення даної категорії належить Т. Шульцу, який вказував на наявність «... дечого реально існуючого, що володіє економічною властивістю надавати майбутні послуги, що мають певну вартість. Розуміння капіталу, як дечого такого, що надає майбутні послуги, дозволяє приступити до подальшого поділу цілого на частини: на людський капітал на нелюдський капітал» [6]. Людський капітал, на його думку є формою капіталу, яка об'єднує знання, здібності і психологічні особливості людини як джерела зростання її доходів і багатства суспільства, як міра втіленої в людині здатності приносити дохід. Т. Шульц дійшов наступних висновків:

- між людським та речовим капіталом не існує принципових відмінностей – як один, так і інший приносить дохід;
- зростання інвестицій у людину суттєво змінює структуру заробітної плати: основна її частина – дохід від людського капіталу;
- інвестиції у людський капітал випереджають вкладення у речовий капітал, тому власність на речовий капітал набуває вторинного значення;
- суспільство, вкладаючи більше у людину, може досягти не лише зростання продукту, а й більш рівномірного його розподілу [6].

Г. Бекер, який вважається творцем наукової парадигми людського капіталу, визначав його як запас знань, навичок, мотивацій, що здійснюється через інвестування в освіту, охорону здоров'я, нагромадження професійного досвіду, пошук інформації, виробничу

мобільність тощо [7]. Вчений запропонував якісну оцінку складових людського капіталу, виділивши в ньому три основні форми: загальні знання (загальний людський капітал), спеціальні знання (спеціальний людський капітал), інші види знання (додатковий людський капітал). Перша форма капіталу, на його думку, створюється за рахунок виховання, а також навчання у закладах середньої та вищої освіти. Друга – формується і накопичується у ході безпосередньої трудової діяльності на певному робочому місці. І, нарешті, третя зобов'язана вмінню особи працювати з інформацією, яка дозволяла підвищити рівень знань і знайти більш перспективну сферу економічної діяльності [7].

У подальшому наукові розробки в рамках теорії людського капіталу проводилися, насамперед, стосовно ефективності його використання. Різноманітні дослідження намагалися пов'язати ефективність інвестицій в сфері освіти, охорони здоров'я та професійного навчання з загальними результатами соціально-економічного розвитку, зокрема економічним зростанням. Разом з тим не припинялися намагання і більш глибокого аналізу сутності даного феномену на різних рівнях господарювання. У цьому відношенні привертає увагу здобутки визнаного в Україні фахівця в галузі трудових відносин О. Грішнєвої. Дослідниця аргументовано довела, що сутнісні ознаки людського капіталу відрізняються в залежності від рівня дослідження: «...на особистісному рівні ЛК – це знання, навички, здоров'я та інші продуктивні характеристики людини, які вона використовує в економічній діяльності; на рівні підприємства людський капітал являє собою сукупну кваліфікацію та професійні компетенції всіх працівників підприємства, а також його здобутки у справі ефективної організації праці та розвитку персоналу; на макроекономічному рівні людський капітал включає накопичені вкладення в освіту, професійну підготовку, оздоровлення, тощо, є суттєвою частиною національного багатства країни. Цей рівень включає в себе всю суму людського капіталу всіх підприємств та всіх громадян країни (за виключенням повторного рахунку)» [8].

Важливим кроком на шляху практичного визнання теорії людського капіталу

стало кількісне вимірювання людського капіталу провідними міжнародними організаціями. Серед найбільш відомих практик розрахунку індексу людського капіталу є підходи, реалізовані Світовим Банком (СБ) та Міжнародним Банком Реконструкції та Розвитку (МБРР), Організацією Економічного Співробітництва та Розвитку (ОЕСР), Міжнародним економічним форумом (МЕФ) та Організацією Об'єднаних Націй (ООН). Необхідно зауважити, що з методологічної точки зору трактування сутності та склад людського капіталу даними організаціями відрізняється. Так, у звітах ОЕСР елементами людського капіталу виступають знання, навички, вміння, компетенції, а також показники фізичного, емоційного та психічного здоров'я. ООН, окрім освіти та здоров'я, включає в склад людського капіталу професійні характеристики робочої сили та набутий досвід. У підході СБ та МБРР людський капітал втілюється у трьох головних складових – знаннях, навичках та здоров'ї людей.

Зважаючи на таку неоднорідність визначення сутності людського капіталу та його структури виникає необхідність в подальшому їх дослідженні. На нашу думку, для визначення сутності даного поняття пропонуємо скористатися відомим підходом до конструювання категоріального апарату економічної науки, запропонованим А. Старостіною. На її думку, «будь-яка економічна категорія чи поняття має складатися з трьох основних складових. Перша складова описує найбільш суттєву сторону явища, яке досліджується. За допомогою другої складової дослідник повинен вказати на те, яким саме чином відбувається розгортання сутності явища в рамках певного, чітко визначеного змісту. Нарешті, використовуючи третій, останній компонент визначення категорії (поняття), ми маємо вказати до якого саме результату в економічній системі призводить реалізація даного явища» [9, с.7].

Використовуючи даний підхід, виокремимо найбільш суттєву сторону людського капіталу, базуючись на існуючих його визначеннях в економічній літературі. Найчастіше науковцями у якості сутнісних рис даного явища називають запас здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій, сукупність якостей, які характеризують стан здоров'я, обсяг

знань, рівень професійних характеристик, й, кваліфікації й мобільності, культурний розвиток, а також мотивацію тощо. До ключової риси, яка характеризує зміст людського капіталу, науковці відносять здатність застосовувати його сутнісні характеристики в еконо-

мічній діяльності, а в якості реалізації в економічній системі – здатність людського капіталу приносити дохід його власнику. Найбільш поширені в науковій думці визначення категорії «людський капітал» представлено в таблиці 1.

Таблиця 1

Структура категорії «людський капітал»

№ з/п	Автор (організація)	Суть явища	Зміст явища	Результат реалізації явища
1	Голдін С. [10]	запас звичок, знань, соціальних і особистісних атрибутів (включаючи креативність)	втілених у здатності виконувати працю	з метою отримання економічної цінності
2	Самборська О. Ю. [11, с.66]	сформований у результаті інвестицій і накопичений людиною певний запас здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій	який цілеспрямовано використовується в тій чи іншій сфері суспільного виробництва,	сприяє підвищенню продуктивності праці й завдяки цьому впливає на зростання доходів його власника
3	Мельничук Д. П. [3, с.173]	економічний актив, що формується в результаті інвестицій шляхом набуття знань та доцільної видозміни продуктивних спроможностей індивіда (трудового колективу, суспільства в цілому)	є формою представлення останніх в ході трудової діяльності	забезпечує певний дохід учасникам інвестиційно-виробничого процесу
4	Грішнова О. А. [4, с.101]	сформований або розвинений у результаті інвестицій і накопичений людьми певний запас здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій та інших продуктивних якостей	що цілеспрямовано використовується в тій чи іншій сфері економічної діяльності, сприяє зростанню продуктивності праці	впливає на зростання доходів його власника
5	Лукашевич В. М. [12]	сукупність якостей, властивих індивідові, групі людей або суспільству в цілому... характеризує стан здоров'я, обсяг знань, рівень професійних здатностей, кваліфікації й мобільності, культурний розвиток, а також мотивацію	сформувалися в результаті вроджених властивостей індивідів і цивілізаційного архетипу спільності, цілеспрямованих інвестицій, продуктивної участі у відтворенні матеріальних і духовних благ	при доцільному використанні цих якостей забезпечує їхньому носію одержання відповідного доходу
6	Островерхов В. М. [13]	Сукупна здатність людини до освоєння і накопичення знань, умінь, компетенцій, а також запас здоров'я		створення на цій основі конкурентних товарів і послуг, прийняття, переробки, використання, відтворення і передавання інформації
7	Прушківська Е. В., Переверзева А. В. [14, с.19]	накопичений людиною запас здібностей, знань, навичок, умінь	використовуються в тій чи іншій сфері суспільного відтворення, сприяють зростанню продуктивності	впливають на збільшення доходів цієї особи
8	Організація об'єднаних націй	Знання, навички, компетенції та атрибути	базуються на вихованні, освіті, навчанні на виробництві, неформальному навчанні, охороні здоров'я, міграції	

9	Організація економічного співробітництва та розвитку	Навички і компетенції	начною мірою здобуті через навчання і досвід, які також можуть відображати набуті при народженні здібності, деякі аспекти мотивації і поведінки, а також такі атрибути, як фізичне, емоційне та психічне здоров'я людей	
10	Всесвітній економічний форум	застосування та нагромадження навичок серед дорослого населення, широта та глибина використання спеціалізованих навичок в роботі	рівень формальної освіти молодшого та старшого поколінь, як результат минулих інвестицій в освіту, формальну освіту робочої сили наступного покоління та подальше підвищення кваліфікації та перекваліфікації поточної робочої сили	
11	Світовий банк	Знання, навички та здоров'я, які люди накопичують протягом свого життя	дозволяє їм реалізувати свій потенціал як продуктивних членів суспільства.	має великі виплати для приватних осіб, суспільств та країн

Таким чином, на нашу думку, людський капітал представляє собою сукупність набутих від природи та отриманих в процесі навчання знань, вмінь, навичок та здібностей людини, використання яких в процесі

суспільного виробництва приносить їй певний дохід. Розвиток людського капіталу передбачає кількісне та якісне зростання його структурних елементів за рахунок цільових соціально-економічних інвестицій (рис. 1).

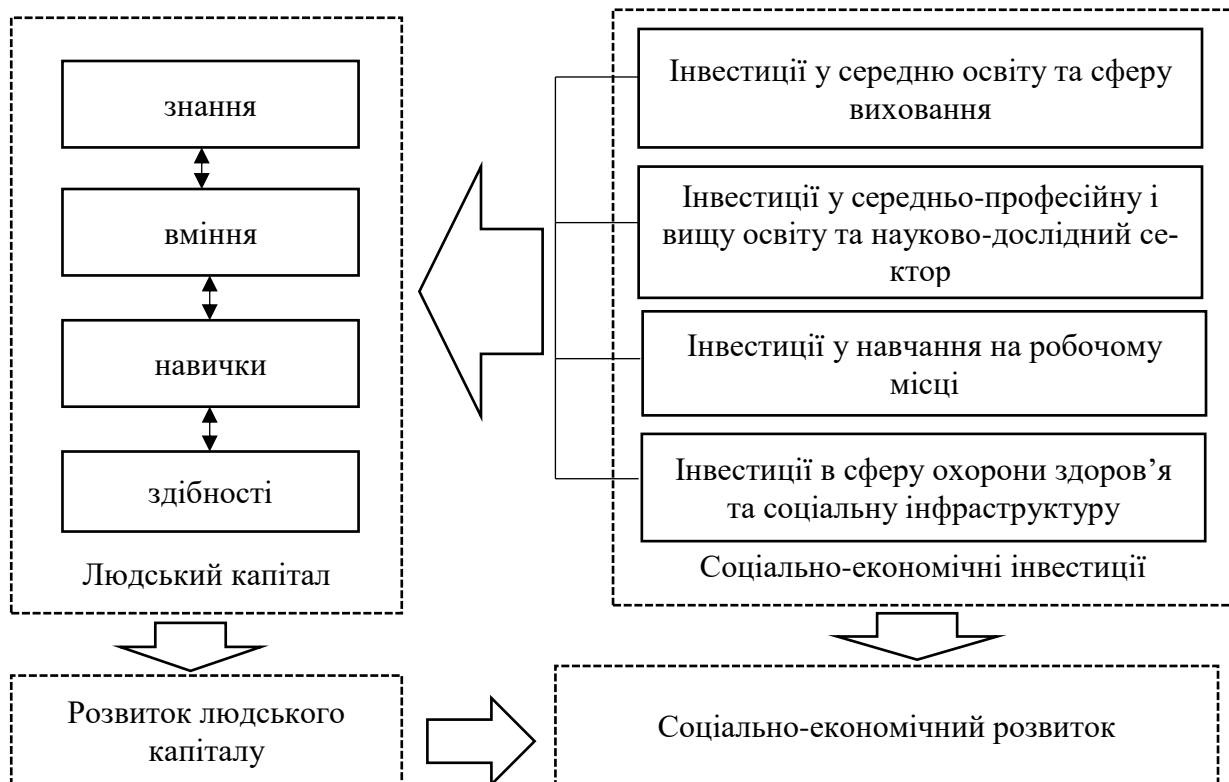

Рис. 1. Структура людського капіталу та фактори його розвитку

Інвестиції в сферу виховання, охорону здоров'я, соціальну інфраструктуру, а також в навчання на робочому місці, середню, середньо-професійну, вищу освіту та науково-дослідний сектор будуть сприяти нагромадженню та якісному покращенню знань, вмінь, навичок та здібностей людини як структурних елементів людського капіталу, сприяти загальному соціально-економічному прогресу суспільства. Зважаючи на відносно низький рівень вітчизняного людського капіталу необхідно проведення взаємоузгодженої економічної політики держави у тісному контакті з бізнесом та організаціями громадянського суспільства. Заходи, спрямовані на підвищення доходності та престижності висококваліфікованої праці, підготовку фахівців потрібного профілю, розвиток системи охорони здоров'я, підвищення якості надання послуг вищою, середньою, середньо-професійною освітою, покращення демографічної ситуації тощо, повинні вплинути на негативні тенденції вітчизняного людського капіталу та сприяти його розвитку.

Висновки. Фундатори теорії людського капіталу визначали його як запас знань, навичок, мотивацій, що здійснюється через інвестування в освіту, охорону здоров'я, нагромадження професійного досвіду, пошук інформації, виробничу мобільність. Його розвиток буде особливо актуальним для післявоєнної відбудови України, оскільки ефективність інституціональної та технологічної модернізації нашого суспільства багато у чому буде визначатися якістю національного людського капіталу. Цільові соціально-економічні інвестиції, спрямовані в сфери освіти, науки, охорони здоров'я та соціальну інфраструктуру є життєво важливими для пришвидшення темпів та характеру масштабного відновлення нашої країни.

Література.

1. Геополітичні та гео економічні зміни, формовані під впливом російської агресії, та оновлення місця України у світовому просторі: кер. проекту О. Пишуліна. Центр Разумкова, 2022. 368 с.
2. Пилипенко А.Н., Пилипенко Ю.И. Роль громадянського общества в інституціональній трансформації економіки України. *Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: економічна.* №2. 2014. С. 56-77.

3. Мельничук Д.П. Людський капітал: пріоритети модернізації суспільства у контексті поліпшення якості життя населення: монографія. Житомир: Полісся, 2015. 564 с.

4. Грیشнова О.А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки: монографія. Київ: Знання, 2001. 254 с

5. Пилипенко Ю.І., Алексеєнко Д.Д. Соціальний капітал як чинник економічного розвитку суспільства. *Вісник соціально-економічних досліджень: зб. наук. праць*: Одеський національний економічний університет. 2018. № 1(65). С. 24-34.

6. Schultz Theodore W. Investment in Human Capital. *The American Economic Review.* Vol. 51. № 1 (Mar., 1961). Pp. 1-17.

7. Becker G.S. Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis. *Journal of Political Economy.* Supplement. Oct., 1962. Pp. 9-49.

8. Грیشнова О.А. Людський, інтелектуальний і соціальний капітал України: сутність, взаємозв'язок, оцінка, напрями розвитку. *Соціально-трудова відносина: теорія та практика.* 2014. № 1. С. 34-40.

9. Старостіна А., Кравченко В. Сутність та практичне застосування методик конструювання категоріального апарату економічної науки (на прикладі понять «глобалізація» та «підприємницький ризик»). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка.* Випуск 128. 10.52011. С. 5-10.

10. Goldin C. Human Capital. *Handbook of Cliometrics.* Harvard University. 2014. URL: https://scholar.harvard.edu/files/goldin/files/human_capital_handbook_of_cliometrics_0.pdf

11. Самборська О.Ю. Людський капітал як фактор економічного зростання. *Економіка АПК.* 2019. № 6. С. 64-72.

12. Лукашевич В.М. Економіка праці та соціально-трудова відносина: [навчальний посібник] Львів: «Новий Світ - 2000», 2010. 424 с.

13. Островерхов В.М. Еволюція наукових поглядів дослідження людського капіталу. *Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України.* 2016. Вип. 21. С. 63-66. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rarpsu_2016_21_12

14. Прушківська Е.В., Переверзева А.В. Людський капітал: проблеми та перспективи. *Економічний вісник НГУ.* 2007. № 3. С. 17-24.

Reference

1. Pyshchulina, O. (2022). Neopolitychni ta heoekonomichni zminy, formovani pid vplyvom rosiys'koyi ahresiyi, ta onovlennya mistysya Ukrayiny u svitovomu prostori . Kyiv: Tsentr Razumkova.
2. Pylypenko, A.N., & Pylypenko, Yu.I. (2014). Rol hrazhdanskogo obshchestva v ynstytutsyonalnoy transformatsyy ekonomyy Ukrainy. *Naukovi pratsi Donetskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu.* Ser.: eko-nomichna, №2, 56-77.
3. Melnychuk, D.P. (2015). Liudskyy kapital: priorytety modernizatsiyi suspilstva u konteksti polipshennya yakosti zhyttia naseleння . Zhytomyr: Polissia.
4. Hrishnova, O.A. (2001). Liudskyy kapital: formuvannya v systemi osvity i profesiynoyi pidhotovky. Kyiv: Znannia.

5. Pylypenko, Yu.I., & Aliksieienko, D.D. (2018). Sotsialnyy kapital yak chynnyk ekonomichnoho rozvytku suspilstva. *Visnyk sotsial'no-ekonomichnykh doslidzhen: zb. nauk. prats: Odeskyy natsionalnyy ekonomichnyy univer-sytet*, № 1 (65), 24–34.
6. Schultz, Theodore W. (1961). Investment in Human Capital. *The American Economic Review*. Vol. 51, № 1, 1-17.
7. Becker, G.S. (1962). Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis. *Journal of Political Economy*. Supplement, 9-49.
<https://doi.org/10.1086/258724>
8. Hrishnova, O.A. (2014). Liudskyy, intelektualnyy i sotsialnyy kapital Ukrayiny: sutnist, vzaiemozviazok, otsinka, napriamy rozvytku. *Sotsialno-trudovi vidnosyny: teoriia ta praktyka*, № 1, 34-40.
9. Starostina, A., & Kravchenko, V. (2011). Sutnist ta praktychne zastosuvannia metodyky konstruyuvannia katehorialnoho aparatu ekonomichnoyi nauky (na prykladi poniat «hlobalizatsiia» ta «pidpriemnytskyy ryzyk»). *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*, Issue 128, 5-10.
10. Goldin, C. (2014). Human Capital. *Handbook of Cliometrics*. Harvard University. Retrieved from: https://scholar.harvard.edu/files/goldin/files/human_capita_l_handbook_of_cliometrics_0.pdf
11. Samborska, O.Yu. (2019). Lyudskyy kapital yak faktor ekonomichnoho zrostannya. *Ekonomika APK*, № 6, 64-72.
<https://doi.org/10.32317/2221-1055.201906064>
12. Lukashevych, V.M. (2010). *Ekonomika pratsi ta sotsialno-trudovi vidnosyny*. Lviv: «Novyy Svit-2000».
13. Ostroverkhov, V.M. (2016). Evoliutsiia naukovykh pohliadiv doslidzhennia liudskoho kapitalu. *Rehionalni aspekty rozvytku produktyvnykh syl Ukrayiny*, 21. 63-66. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rarpsu_2016_21_12
14. Prushkivska, E.V., Pereverzieva, A.V. (2007). Liudskyy kapital: problemy ta perspektyvy. *Ekonomichnyy visnyk NHU*, (3), 17-24.

HUMAN CAPITAL: THE ESSENCE AND FACTORS OF DEVELOPMENT

*Yu. I. Pylypenko, D.E., Professor, Dnipro University of Technology,
A. S. Shvets, Post-graduate Student, Dnipro University of Technology*

Methods. During the research, methods of generalization and scientific abstraction were used – when determining the essence of human capital; analysis and synthesis – when identifying the structure and factors of human capital development.

Results. The article analyzes the evolution of views on the essence of human capital. On the basis of the category construction principle, which consists in clarifying its three key interrelated elements – «the most significant aspect of the phenomenon», «the mechanism of unfolding the essence of the phenomenon» and «the result of the realization of this phenomenon», the author's definition of this concept is proposed. Human capital is presented as a set of knowledge, skills and abilities acquired both by nature and in the process of learning, the use of which in the process of social production brings person a certain income. It is emphasized that the influence on knowledge, skills and abilities of a person as structural elements of human capital through targeted socio-economic investments allows to develop human capital and contribute to the general socio-economic progress of society. Investments in education, health care, social infrastructure, as well as on-the-job training, secondary, secondary-professional, higher education and research sector are proposed as factors for the development of human capital.

Novelty. The definition of the essence of human capital has received further development, the types of social and economic investments have been singled out as factors of the development of human capital.

Practical value. The results of the research can be used by state and non-state institutions in the process of researching qualitative and quantitative characteristics of national human capital.

Keywords: human capital, social capital, structure of human capital, socio-economic development.

Надійшла до редакції 01.06.23 р.